

Muris Bajramović, prof.

STIHOVANI TARIHI NA SAKRALNIM OBJEKTIMA BOŠNJAKA

Sažetak

Rad predstavlja interpretacijsku sistematizaciju natpisa na sakralnim objektima Bošnjaka pisanim uglavnom na arapskom jeziku, poznatih kao tarihi.

Ovo je moj skromni doprinos proučavanju tradicijskih književnih vrijednosti i njihove analize u vezi sa religijskim uvjerenjima u kojim su nastajali. Osim tematske klasifikacije, u radu se govori o porukama i poukama tariha, o važnosti i značenju, njihovoj intertekstualnoj funkciji, vrstama i stilu tariha.

Ključne riječi: tarih, nišan, intertekstualnost, smisao.

Bismillahir-Rahmanir-Rahim!

*„I nikako ne gledaj dugo ljepote ovoga svijeta
koje Mi kao užitak
raznim sortama nevjernika pružamo,
da ih time na kušnju stavimo,
ta nagrada Gospodara tvoga je bolja i vječna.“*

Kur'an, XX:131

Vlastiti bitak, utemeljen na islamskim vrijednostima i principima doživljava ovaj svijet kao prolaznu stanicu, na kojoj čovjek ima misiju da postane što boljim, da se pokori, da služi svom Gospodaru i da slijedi Poslanika. Ova pitanja nužno zadiru u sve aspekte kulture, pa time i islamske kulture, koja se neposredno manifestuje kao ogledalo Kur'anskog teksta i hadisa. Mi smo, ako smo istinski vjernici, pozvani da slijedimo Kur'an i sunnet Božijeg poslanika Muhammeda a.s. i to apsolutno predano u svim sferama života.

No, bitak čovjeka se ne manifestira samo i samo kroz vjeru. U okviru njegove kulturne djelatnosti promatramo i druge oblike

iskazivanja, i rekao bih potvrđivanja, Istine. Tako su se u bošnjačkoj književnosti, a vjerujem i u svakoj književnosti kojoj islam nije stran, javili tzv. islamske teme i motivi, što nije originalno, ali je jedinstveno u smislu percepcije islamskih shvatanja i vlastitog mentaliteta, društvene energije, historičnosti i slično. Na takvom jednom presjeku bošnjačka književnost je razvila specifičan oblik kazivanja, na umjetnički specifičan način, a u tarihima, ili u zapisima na sakralnim objektima Bošnjaka.

Bosna se od 1463. godine vezuje sa islamsko-orijentalnim književnim i civilizacijskim okvirima, koji će se protezati sve do 1878. godine, a i kasnije, jer će se u svijesti bosanskog muslimana još uvijek protezati misao o „pripadnosti“ cjelini Osmanske imperije. To su oni glasovi razočaranih Bošnjaka iz „Zelenog busenja“, koji će *ab ovo* tražiti rješenja, ali ga neće pronaći tek tako...

Ovaj period osmanske vladavine će Bosni donijeti promjene u arhitekturi, kulturi, književnosti, jeziku... sveobuhvatne dakako, i po vertikali i po horizontali društvene ljestvice. U ovom periodu grade se brojne džamije, niču mektebi, sahat-kule, česme, i sve to ima osobenosti lokalnog ambijenta u kome nastaje, ali i prepoznatljivu crtu orijentalnog, koja će se ogledati u svojoj strukturi, mozaiku, ornamentu. Putopisci oduševljeno Sarajevo porede sa Damaskom i drugim biserima islamske arhitekture. Gradovi zadržavaju lokalne karakteristike, ali se ipak grade po planu orijentalnog grada.

Slično je i sa književnosti. Pisci misle na bosanskom, a pišu na nekom od orijentalnih jezika. U tom procvatu kulture, kada je sve cvjetalo i bilo na vrhuncu, javljala se i ona iskonska težnja da se sve „ovjekovječi“, zabilježi, ostavi trag o svom postojanju na jednom mjestu. Ti svjedoci bitka čovjeka, se zrcale u natpisima na vjerskim objektima. Te natpise pronalazimo na džamijama, mektebima, česmama, u mezarjima, na nišanima... u ovom periodu je nastalo na hiljade stihovanih tariha i ja ću, u ovom radu pokušati da ukažem na njihovo mjesto unutar bošnjačke kulture i na njihove poetske vrijednosti.

Tarihi su specifični. Svaki arapski fonetski znak, pored glasovne, ima i fonetsku vrijednost. Zbirom brojnih vrijednosti unutar riječi dobija se jedan broj koji svjedoči o godini natpisa. Ovo je jedna igra riječima, matematikom, prolaznošću. Funkcija tariha ima historijsku vrijednost, u smislu neposredne historijske vijesti, koja je zapisana na građevini, ili sakralnom objektu.

Legitimitet tariha je u njegovom neposrednom i autentičnom nastajanju, jer je pjesnik, koji je pisac tariha, zapravo, aktuelni svjedok nastajanja te građevine, ili svjedok smrti osobe kojoj je tarih posvećen.

Druga funkcija je estetska. Tarihi su uljepšavali građevine, natpisi su i ornamentalski stilski uređeni. Estetika tariha zahtijevala je da tarih na lijep način opiše građevinu, ili onoga ko je gradi, govori se o važnosti i potrebnosti građevine, ističe se da je izgrađena od halal sredstava i slično. Graditelj je u tarihima uvijek: plemeniti, darežljivi, oličenje dobrote, ponos proslavljenih, izvor darežljivosti, plemenitosti i slično. Dakle, u estetskom smislu tarihi intertekstualno korespondiraju sa kur'anskim tekstom, odnosno shvatanjima o graditeljima džamije, dobara i onih koji su svoj život posvetili vjeri.

Naravno, uz sve to koncepcija tariha treba da sadrži svečanu i umjerenu notu povodom smrti, stilski markirane u tesktu koji na smiren način, a u okviru islamskog učenja i shvatanja smrti o preseljenju, govori o smrti na uobičajen način. Jedini izuzetak su tarihi koji govore o smrti mlade osobe.

I treća je estetska. Pjesnik je, naime, trebao iskoristiti sve svoje znanje i umijeće, kao i pjesničku vještinu da bi došao do fonetskog zbroja željene godine. , a da istovremeno ne odstupa od strukture tariha.

Za razliku od Bašeskije, koji umrlu osobu prikazuje onakvom kakva je bila, autor tariha uljepšava sliku merhuma, i drži se izreke: "O mrtvima sve nabolje.". Zanimljivo je da u zborniku Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, koja mi je poslužila kao glavni izvor, ima izvjestan broj tariha koji su komplementarni sa Bašeskijinim opisom smrti osobe. Tako npr. imamo natpis na nišanu Jusuf-efendije iz 1184. hidžretske godine (1770/1771) koji glasi:

*"Šteta, Jusuf-efendija, sin Mehmed-Eminov,
Iz prolazne kuće preseli se na drugi svijet.*

Mejlja za godinu njegove smrti izreče hronogram ovako:

Jusuf-efendija preseli se u vječnost.

Godina 1184. "¹

Bašeskija će az istog ovog Jusuf-efendiju u Ljetopisu zapisati: "umro žutobradi ćosavi Jusuf-efendija, mostarski kadija,

¹ Mehmed Mujezinović, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine I, Sarajevo-Publishing, Sarajevo, 1998.

koji je bolestan došao u Sarajevo i tu umro“² Bašeskija nam slikovitije opisuje o kakvoj je osobi riječ, daje njegov položaj, stanje i mahane.

Tarih je simbol dobra. U njemu se ističu samo dobre osobine. Tarih nikome ništa direktno ne upućuje, kao epitafi na stećcima, npr. On neposredno opominje i upućuje na dobro. Poruka na kraju tariha želi svakom utočište u Džennetu, ili oprost grijeha. To je uputa živome, koji prolazi pored nišana.

Tarih je simbol predanosti Bogu, poruka da djelovanje u životu, prije smrti, mora biti smisljeno, da bismo na kraju bili zavrijeđeni da imamo ovakav jedan natpis na nišanu. U tom smislu tarih je tih i nenametljiv, on ne zaziva kao epitafi na srednjovjekovnim spomenicima. Na kraju, on poziva i na učenje, na pismenost, jer u našim krajevima je trebalo znati turski jezik kako bismo znali pročitati i protumačiti tarih. Eto, i danas postoji malo znanja da bi se ti tarihi odmah, na licu mjesta pročitali, pa smo svjedocima nekih paganskih elemenata pred zapisom tariha, kojem su skloni neinformirani i neobrazovani ljudi. No, sreća je da su tarihi sistematizirani, prevedeni i prepjevani, pa i nam danas dostupni i otrgnuti od zaborava.

Tariha se mogu podijeliti u nekoliko tematskih cjelina:

1. oni koji njeguju znanje i upućuju na izvor života-vodu; dakle oni životni;
2. drugu vrstu bi činili tarihi koji govore o smrti, ali se izdvajaju kao specifični oni koji govore o smrti mlade osobe;
3. tarihi koji nude pouku i poruku prolazniku;
4. strukturalno identična grupa tariha koji nuide iste poruke;
5. tarihi kao zapisi o historijskim faktima;
6. tarihi na turbetima i džamijama.

Krenimo redom.

Tarih je bio refleksija njegovanja znanja i uputa na korijene života-vode. Smrt učenjaka je nekad bio pravi razlog za žalost. Na taj način je svjesno upućivana poruka o važnosti i kontinuitetu učenja. Naravno, ovi tarihi direktno se donose na prve ajete Objave.

Što se tiče spomena vode, najupečatljiviji su tarihi tamo gdje je pojava vode bila od presudne važnosti, u sušnim dijelovima

² M. Mustafa Bašeskija, Ljetopis.

zemlje, kao što je Hercegovina, naprimjer. Voda se često poredi sa Selsebilom, Kevserom. Jedan broj ajeta počinje sa Kur'anskim tekstom: "Sve živo je iz vode."

Tarihi koji govore o smrti učene osobe su uvijek slični. Kao primjer navodim tarih povodom smrti šejha Bistrigije, koji glasi:

*"Šejh Ibrahim-efendija, muftija čvrstog
Vjerozakona,
Napusti prolazni saraj i ode u vječnost.
Predajući svijetu Kur'an i hadis konačno je
Savio skute i zatražio utočište Istinitog.
Kada se saznalo za smrt njegovu,
Čitav svijet kao da se zavio u crno.
Milost Božija neka je na čistu dušu
Pokojnika, a grob mu svijetao.
Na dan proživljenja nek' mu Bog podari
Kuću uživanja.
Sukteriji od neviđenog prispje jedan hronogram:
Spominjući Boga Ibrahim efendija ode u vječnost."³*

U ovom tarihu se iskazuje i žalost zbog odlaska učenog čovjeka koji je svijetu bio od velike koristi što se tiče Kur'ana i hadisa, ali to žaljenje nije žalopjeka u pravom smislu, nego je više komparacija koja ukazuje na jačinu i vrijednost znanja, jer je dio znanja i podučavanja s njim otišlo, sa prolaznog saraja u vječni svijet. Baš zbog toga kao da se sav svijet zavio u crno, a njegovo znanje će mu osvijetliti put, jer mu je „grob svijetao“. U drugom tarihu, od drugog pisca, a riječ je o istoj osobi, umrli je „svjetionik“, „cijenjeni šejh“, a njegova smrt se ne prikazuje kao nešto strašno ili mučno, već je to više želja, glad i težnja za onim svijetom, kao „prispjevanje na gozbu bogougodnika“. Slike su izrazito lijepe i metaforično-simbolične. Tarih, proistekao iz islamskog učenja uvijek ima ovakve poruke, koje se intertekstualno mapiraju i prenose do uha/oka/sluha/svijesti recipijenta tariha. Na taj način se, na umjetnički uspješan način, govori o smrti i ta se smrt doživljava kao nešto što je normalno, pozitivno čak, i veselo, za razliku od drugih tradicija i slika u književnosti gdje smo pozvani da strahujemo od smrti...

³ Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine I*, Sarajevo-Publishing, Sarajevo, 1998., str. 21.

Na kraju tariha zanimljivost u stihu: "A i ja, ropče Šuglevija, Boga mi plačem za svojim učiteljem."⁴ Kratka interpretacija njegove žalosti i plača otkriva nam slijedeće shvatanje živih: "...e ja sam mali rob, čak manji od toga, rob sam Boga i rob znanja, a u filozofskoj krajnjoj instanci je između toga dvoje znak jednakosti; zatim plačem jer ne znam da li ću i ja prispjeti na spomenutu gozbu, zatim plačem zato što sam izgubio učitelja, pa sam ja sada pozvan da budem učitelj, a da li sam na to spreman itd..."

Tarih nije napisan za mrtve. On njima ne treba. Tarih je za žive. Ovdje, analoški možemo oživjeti pred nama sliku šejha kao vrlo uspješlu, u onim osnovnim crtama njegove ličnosti. Oživjećemo i tog njegovog učenika, ali ćemo se ujedno i zapitati kakvi smo mi to robovi i šta nas čeka sutra. Na taj način, posrednički tarih nas tjera na procese suočavanja sa bitkom i činjenjem, koji su međusobno povezani, a shodno tome ćemo doživjeti i rezultate- da li će nam mezar biti svijetao, alegorijski svijetao, naravno i da li ćemo i mi biti sa učenicima?

A da podsjetimo - samo u vezi sa smrću učene osobe dozvoljena je izvjesna doza žalosti. To nije prisutno ni kod smrti mlade osobe, barem ne u tarihima. U tom slučaju oni više izražavaju neku vrstu upitanosti, a ujedno, kao povrtana sprega ovih mišljenja javlja se misao o nestalnosti i promjenljivosti, ovog prolaznog i dunjalučkog života i sugerira se da je onaj svijet, ipak bolji.

Mlada osoba je obično prikazana kao „otrgnut pupoljak“, koji uništi „vjetar sudbine“. Mladost i nedozrelost, tek naslućena ljepota ili život realizuju se u metaforama pupoljka ili mlade ruže. Tarih ovdje izražava jednu dozu osjećaja nemoćnosti da čovjek bez Božije volje bilo šta izmijeni ili promijeni. Uvijek je želja pisca tariha da mlad osoba uđe u Džennet. Taj zaključak malo smiruje recipijentovu moguću upitanost o smislu i uznemirenost zbog prerane smrti. Lijepo sjećanje na mladu umrlu osobu uvijek je imperativ.

⁴ Ibidem, 22.

NATPIS POVODOM SMRTI MUHAMED BEGA DŽENETIĆA
(1159. h.g.)

*„O žalosti, puhnuo je vjetar sudbine,
I iščupao jednu ružu iz vrta duša,
Dženetić Smail-beg imao je sina poput
Pupoljka,
Koji ne osjetiv život preseli na drugi
Svijet
Neka mu Dobročinitelj dosijeli lijepu
Vječnost
Mejljo, pišući mu hronogram smrti učini dovu:
Neka je džennet stalno mjesto boravka
Muhamed-begu.“⁵*

Nasuprot neminovnosti odlaska mlade osobe stoji nada da će takvi ući u Džennet. Bez obzira na ljudsku naučenu, projiciranu tragediju, koja se ipak osjeća, ne stoji upitnost o odluci Božijoj. Na kraju tariha stoji dova.... “nada: Život pun iskušenja teče dalje, a smrt se u okviru toga i dalje shvata kao neminovnost i preseljenje. I nova smrt, i ona poslije nje se jednako doživljava.” Ili kako to Mejlja napisa: “Ponovo je puhnuo vjetar sudbine u ružičnjak svijeta, i na zemlju srušio i uništio jedan novi pupoljak“.⁶ Pupoljak u ružičnjaku svijeta „napustio je prolazni perivoj i ode u vječnost.“ Ponovo. I ma koliko da ima tariha o smrti, niti jedan ne postavlja pitanje smisla smrti, niti smrt dovodi u pitanje. I to je ta islamska komponenta, koja je očitija nego bilo gdje, kako u poeziji, tako i u prozi, a u okviru bošnjačke književnosti.

Bitnost, koju donosi tarih jeste u intertekstualnom kontekstu. Tekst tariha je nemoguće posmatrati izolovano od Kur'ana ili hadisa. Ponekad je bez poznavanja nekog od hadisa gotovo nemoguće razumjeti pojedine tarihe, koji nam mogu izgledati kao kontardiktorni, ili kao topos koji odmiče od ustaljenje tekstualne prakse pisaca ovog perioda.

*„Umrli Alija, sin Osman-efendije
Defterdarije.
Kada je gospodinu Osman-efendiji,
Neka je vječno srećan,
Umro sin, izreče mu ovako hronogram:
Neka je Aliji boravište u rajskom*

⁵ Ibidem, 161.

⁶ Ibidem, 163.

ružičnjaku.

*Umro časnog mjeseca 21. zul-hidže 1034. godine*⁷

Pitanje koje se nameće: ko bi naglašavao da je sretan onaj kome je dijete umrlo? Zar je to sreća? Neka nas Allah sačuva iskušenja.

Naime, riječ je o učenju koje smatra da je smrt djeteta posebno stanje u životu čovjeka, i da će dijete na Sudnjem danu imati dozvolu da se zalaže za svoje roditelje, odnosno o učenju da je smrt djeteta, ako se shvati kao nešto što je dato od Allaha, zapravo, put čovjeka u Džennet.

Neka nas Allah sačuva iskušenja.

U alhamijado književnosti imamo nekoliko tekstova koji govore o tome, u kome se smrt majke pri porodu, ili smrt djeteta uzdižu na nivo šehida.

Treća skupina tariha je ona koja nudi pouku i poruku prolazniku, upućuje i opominje da je život prolaznost, nestalnost. U tom smislu reprezentativan je natpis na nišanu Azmi-efendije nastao 1267. h.god. i glasi:

„ON (Bog) je vječni tvorac.

Na ovom svijetu sve je nesigurno,

Svako ko je žudio za ovim svijetom,

Nije ga našao vječnim a ni njegove užitke

Trajnim

Zato ne provodi život uzalud, služi

Gospodaru

Na položaju bosanskog defterdara je umro

Azmi-efendija, oh, žalosti.

U tuzi je ostavio svoju čeljad i bližnje

(nečitko)

Kada je preminuo, izrekoh mu ovaj potpuni hronogram:

Azmi-efendija se sada odlučio za raj.

Za njegovu dušu (prouči) Fatihu.

*Godina 1267.*⁸

U ovom tarihu ne samo da je očuvana Riječ nego i čitava jedna filozofija vjernika. Jedina dimenzija koja bi nas mogla zabrinuti jeste stih da se on tek tada odlučio na smrt, ali ga možemo shvatiti i drukčije, da je on zapravo bio na visokom stupnju

⁷ Ibidem, 28.

⁸ Ibidem, 37.

učenjaka i vjernika, pa je osjetio smrt, dobio znake smrti, pa je u njegovom tarihu dozvoljena izvjesna doza žalosti.

Dakle, ovdje je sve jasno. Bog je vječni, on je tvorac. Sve što nije usmjereno ka Njemu je iluzorno. Riječ je od Njega, djela su Njemu. Naše služenje Gospodaru je univerzalna istinita premisa od koje ovisi i naše činjenje, bitak, kazuje nam ovaj tarih.

Na kraju, kao i na početku stoji Fatiha, čime je zaokružen simboličko-slikovni krug života čovjeka i njegovog odnosa spram Boga.

Poslije ovih filozofskih kontemplacija o pitanjima stvaranja i smisla života, pjesnik postavlja upit o egzistencijalnom smislu i odnosima duhovnog i materijalnog, i na svoj umjetnički način daje odgovore na ta pitanja. Tako, naprimjer, i drugi tarih, ali u jednoj lapidarnijoj formi isto tako opominje živog: "Kada posjetiš grob, ne žali, pomoli se". Tako piše na natpisu nišana mula-Muhameda iz 1423. h. godine. Život i sva njegova korisnost nije u žaljenju već u molitvi. Kraj ovog tariha postavlja imperativ: "Za umrlog prouči Fatihu". Dakle, kako na kraju, tako i na početku uči istu suru. Dakle, u tom krugu pretakanja tijela u zemlju, pa ponovno u tijelo, na Danu oživljenja, Fatiha stoji kao početak i kao kraj. Sjetimo se sada i Maka Dizdara, koji je pažnju posvećivao epitafima na srednjovjekovnim nadgrobnim spomenicima stećcima i njegovih stihova „Smrt nije kraj./Zapravo, smrti i nema...“ i eto, to nam Fatiha dokazuje. Na kraju, oni koji budu zaslužili da uđu u Džennet, njihova zadnja molitva će, kako Kur'an kaže, biti, zapravo, prvi ajet Fatihe. I time će se ciklus upotpuniti i time će bitak dobiti svoj puni smisao. Sve ostalo je traganje i Put ; da li ćemo biti na Pravom putu, ovisi od mnogo faktora, i to je tema za neki drugi rad. Ja ovdje samo ukazujem kako su tarihi, nenametljivo i tiho šaputali univerzalne Istine o čovjeku, a zanimljivo tek na kraju njegovog života. Pa ima li nekoga ko bi pouku shvatio?

Ono što je u jednom komparativnom presjeku ovih i srednjovjekovnih natpisa slično, je uzvišen retorički stil kada se govori o smrti. tako imamo gotovo identične stihove upućene prolazniku: „Od posjete grobu svrha je molitva./Ono što sam ja danas ti ćeš biti sutra.“

Što se tiče strukturalnih karakteristika tariha, one su slijedeće: na jednostavan način, bez hermeneutike, tarihi, gotovo identično u svim dijelovima Bosne i Hercegovine nude iste poruke. U njima nema mistike. U njima nema ničeg suprotnog islamskom učenju.

Odmah na početku tarih upućuje se na izvore svoga nastajanja, pa u tom smislu možemo govoriti o intertekstualnosti tariha. U tarihima se često pominje Bog i Njegovo veličanje. U tom smislu su tarihi u potpunoj suprotnosti sa srednjovjekovnim epitafima: "Stah, Boga moleći, i zla ne misleći, a ubi me grom."

Ponekad je ironično da slika života stane u nekoliko stihova, a da ti stihovi govore sasvim dovoljno. Upravo ta činjenica pokazuje kolika je umjetnička vrijednost tariha, koji uspijevaju da u nekoliko sličica rekonstruiraju bitne momente iz života umrloga, a da istovremeno sugeriraju prolaznika koji ih čita da promisli o svojoj poziciji na svijetu. Takav je recimo tarih:

*"Janjičarski aga Abdulah-paša
Bijaše nekoliko godina muhafiz Bosne.
Glas neviđenog mu izreče hronogram:
Pokojnik neka je u blizini Božijoj"*⁹

Oslikan nam je Abdulah-paša, kao kroki, u nekoliko sličica i sasvim možemo rekonstruirati neke bitne osobenosti njegovog života.

Tarih može biti i jedini historijski pokazatelj o nekom događaju. Tako je Mustafa Nuri-efendija Šerifović umro tako što su ga kamenovali, a sve zbog otpora sarajevskih janjičara koji nisu pristali da im se ukine odžak i janjičarska vojska zamijeni redovnom vojskom, a što je bilo predviđeno reformama sultana Mahmuta II. Mustafa Nuri-efendija je savjetovao Bošnjacima da se pokore reformi, oni su ga kamenovali, sve to saznajemo iz tariha o njegovj smrti iz 1242. h.god ili 1827. godine.

Iz tariha tako saznajemo o prošlosti Bosne, o njenim ljudima, o mentalitetu, pripadnosti, pa i identitetu. On poziva na misao o Bogu, i ujedno pominje.

U tom smislu ne odskaču se ni tarihi koji govore o nekoj džamiji ili turbetu. Na isti način se asocira na onosvjetsku korist građenja, na ljepotu građevine i da je sve što je estetsko da se vezuje za Allaha. Džamija je „dom pobožnih“, stjecište dobrih ljudi, i slično.

I na kraju još jedna specifičnost: prepjev tariha. Iako su ovi tarihi stihovani i imaju svoje versifikacijske zakonitosti mi ih još uvijek ne doživljavamo kao pjesmu. U tom smislu su noviji prepjevi naših orijentalista od izuzetne važnosti, pa će moj naredni

⁹ Ibidem, 29.

rad o tarihima problematizirati i taj aspekt tariha, kao metatekstulnih kreacija u novom prijevodu.

LITERATURA

- Mujezinović, Mehmed: Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine I, Sarajevo-publishing, Sarajevo, 1998.
- Bašeskija, M.Mustafa: Ljetopis.

الأستاذ مريس بيراموفيتش

الكتابات الشعرية على المباني الدينية عند البوسنويين

خلاصة البحث

يحاول البحث تقسيم الكتابات الشعرية على المباني الدينية عند البوسنويين إلى المجموعات.

ويمثل هذا البحث إسهامي المتواضع في دراسة التراث الأدبي المتعلق بـ "التواريخ" وعلاقتها بالمعتقدات الدينية في عصر نشوئها. بعد التقسيم الموضوعي لها تكلمت عن العبر والعظات الموجودة فيها، وأساليبها اللغوية وطريقة كتابتها.

VERSIFIED TARIHS ON SACRAL OBJECTS OF BOSNIANS

Summary

This paper presents interpretative systematization of inscriptions, known as tarih, on sacral objects of Bosnians.

This is my humble contribution to the study of traditional literary values and their analysis related to the religious convictions they originate from. Beside thematic classification, we talk about messages and morals of tarihs, their importance and meaning, their inter-textual function, types and styles.

Key-words: tarih, tombstone, intertextuality, meaning